

”מיחם שְׁפִינָהוּ” : בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

הרב דוד בן-זיון

א. מבוא

מאמר זה עוסק בסוגיית הבבלי בשבת מא ע”ב (המוסכת על משנת ”מיחם¹ שפינהו”), ובדיוני הראשונים סביב טיפולו של הרי”ף בסוגיה זו בספר ההלכות שלו. מתוך העיון בסוגיה עולות שאלות עקרוניות לגבי האופן שבו על הפרשן להתייחס להיגדים שונים בתוך סוגיה תלמודית. דברים אלה באים לידי ביטוי גם במחלוקות הראשונים סביב סוגיה זו; מלבד זאת, בדיוניהם עולה עניין נוסף בעל משמעות, והוא שאלת מהות מפעלו של הרי”ף ויחסו לסוגיות התלמוד ולפסיקת ההלכה. כפי שנראה, שניים מהראשונים בהם נתמקד בעיקר – הרז”ה והרמב”ן – ניגשו לשאלה זו באופן שונה לחלוטין. לפני שנתחיל את הדיון בסוגיה גופה, נקדים מספר משפטי מבוא. עניינו של הפרק, בו נמצאת המשנה שהיא נושא עיסוקנו, הוא בישול והחמת מים – מאבות המלאכה האסורים בשבת. המשנה קובעת מהו שיעור המים שמותר לתת בתוך ’מיחם שפינהו’, מבלי לעבור על איסור מבשל. כפי שנראה, הגמרא נדרשת בהקשר זה לשתי שאלות: האחת – מהו בדיוק ’מיחם שפינהו’, והשנייה – מהו ההבדל שבין השיעורים השונים המופיעים במשנה. כמו כן, להבנת הסוגיה חשוב להזכיר את המושג ’מכה בפטיש’ – אף הוא מן המלאכות האסורות בשבת. ’מכה בפטיש’ הוא שם כולל לפעולות המהוות את גמר מלאכת ייצורו של כלי מסוים; כך למשל נתינת מים קרים על כלי מתכת לוחט עשויה לגרום להקשתו, באופן הדומה לסיום מלאכת ייצורו של הכלי (פעולה זאת מכונה ’מְצַרְף’).

כפי שנראה, בהביאו סוגיה זו בספרו, הרי”ף נוקט באופן מפתיע דעה שאינה להלכה. אנו נציג את הביקורת הצודקת לכאורה של רז”ה כלפי הרי”ף בעניין זה, ואת הדרכים בהן מתמודד הרמב”ן עם דברי הרז”ה, עד לקביעתו הסופית: ’ועיקר זה המחלוקת בעל המאור על רבינו הגדול ז”ל – מחלוקת של חינום, ואין סופה לקיים הלכה ולדחות, ומה

* אני מודה ליכין אפשטיין וליואל קרצ’מר-רזיאל שקראו את טיוטת המאמר והעירו הערות מחכימות.

1 כך בכ”י קויפמן; בדפוסים ”המיחם”.

”מיחם שפינהו“: בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

איכפת לו אם סמך על דברי אחד מבעלי הגמרא?! ננסה להסביר מדוע בכל זאת התעניין הרז”ה בשאלה על מי סמך הרי”ף את דבריו. אך תחילה נציג את הסוגיה, ונדון בשיטת הרי”ף ובהבנותיה השונות על פי הרז”ה והרמב”ן.²

ב. הצגת הסוגיה

שנינו (שבת פ”ג מ”ה):³

- 1 מיחם שפינהו:
- 2 לא יתן בתוכו צונין בשביל שיחמו
- 3 אבל נותן הוא לתוכו ולתוך הכוס כדי להפשירן.⁴

בבואנו להבין משנה זו, יש ראשית כל להסביר את הביטוי ‘מיחם שפינהו’ – האם הוא מתייחס לכלי, דהיינו שהוריד את המיחם מעל האש (עם המים שבתוכו) או שמא לתוכנו של הכלי, דהיינו רוקן את המיחם מתוכנו ובכך פינהו (והמיחם נשאר במקומו על האש). כמו כן, נראה כי המשנה מבדילה בין נתינת מים ‘בשביל שיחמו’ שאסורה (שו’ 2) לבין נתינת מים ‘כדי להפשירן’ שמותרת (שו’ 3), ויש צורך בהסבר מהו ההבדל בין חימום לבין הפשרה, ומדוע חימום אסור והפשרה מותרת.

להלן סוגיית התלמוד על משנה זו (שבת מא ע”א – מב ע”א):⁵

- א. 1 מאי קאמ[ר]? –
- 2 אמ[ר] רב אדא בר מתנא, הכי קאמ[ר]:
- 3 המיחם שפינה ממנו מים⁶ – לא יתן לתוכו⁷ מים מועטין כדי שיחמו,
- 4 אבל נותן לתוכו⁸ מים מרובים – כדי להפשירן.
- 5 והלא מצרף! –
- 6 רבי שמעון היא, דאמ[ר]: דבר שאין מתכוין – מותר.

2 לעניין מחלוקת הרז”ה והרמב”ן, ראו גם בספר מאורות שלמה, ירושלים, תשכ”ז, עמ’ סו-סט.
3 הציטוט הוא על פי כ”י קויפמן (שם מסומן כמשנה ד’).
4 בנוגע לנוסח המשנה, ראו י”נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, תל אביב תשכ”ד, עמ’ 271-272.
5 הסוגיה מובאת על פי נוסח כ”י אוקספורד 366, בהשלמת קיצורים ובתוספת סימני פיסוק. הוספות מן הגיליון בכתב היד הובאו באותיות קטנות. שינויים בעלי משמעות מנוסח כ”י מינכן (להלן: מ) ונוסח הדפוס (להלן: ד) מצויינים בהערות שוליים (נוסח כתבי היד הוא על פי פרוייקט ליברמן; נוסח הדפוס הוא על פי פרוייקט השו”ת).

6 מים] ד מים חמין.

7 לתוכו] ד לתוכן.

8 לתוכו] מ לתוכן.

- 7 מתקיף לה אביי: מידי מיחם שפנה ממנו מים קתני? מיחם שפינהו קתני!
 8 אלא אמר ר' אביי, הכי קאמר ר':
 9 המיחם שפינהו ויש בו מים חמין – לא יתן לתוכו מים מועטין בשביל שיחמו,
 10 אבל נותן הוא לתוכו מים מרובין כדי להפשירן.
 11 ומיחם שפינה ממנו מים – לא יתן לתוכו מים כל עיקר, מפני שהוא מצרף.
 12 ורבי יהודה היא, דאמר ר': דבר שאין מתכוין – אסור.

- ב. 13 אמר ר' רב: לא שנו אלא להפשיר, אבל לצרף – אסור.
 14 ושמואל אמר ר': אפילו לצרף נמי מותר.
 15 ולצרף לכתחילה מי שרי?
 16 אלא, אי איתמר הכי איתמר ר':
 17 אמר ר' רב: לא שאנו אלא שיעור להפשיר, אבל שיעור לצרף – אסור.
 18 ושמואל אמר: אפילו שיעור לצרף נמי מותר.

הסוגיה נחלקת לשני דיונים. הדיון הראשון (שו' 1-12) עוסק בשאלה כיצד להסביר את המילים 'המיחם שפינהו' שנאמרו בפתיחת המשנה, ובכך נחלקו רב אדא בר מתנא ואביי. הדיון השני (שו' 13-18) עוסק בסיומה של המשנה, במשמעותו של היתר נתינת מים 'כדי להפשירן' במשנה, ושם נחלקו רב ושמואל בשאלה מה הדין במקרה שבו מדובר בנתינת מים שיש עמה צירוף.

רב ושמואל שייכים לדור הראשון של אמוראי בבל, בעוד שאביי ורב אדא הם מהדור הרביעי. נמצא, שמבחינת סדר הזמנים של הדוכרים בסוגיה מקומו של הדיון הראשון הוא לאחר הדיון השני, ועורכי הסוגיה הקדימו את הדיון המאוחר מבחינת הזמנים לתחילת הסוגיה. מאלה מתבקשת השאלה מה גרם לעורכי הסוגיה לסדרה שלא על פי סדר הזמנים בו נאמרו הדברים. נדמה כי ההסבר לעריכת הסוגיה כפי שהיא קשור בתוכן הדיונים. הדיון הראשון בסוגיה עוסק ברישא של המשנה, בהסבר המילים 'המיחם שפינהו', בעוד שהדיון השני עוסק בסיומה של המשנה – שיעור 'כדי להפשיר', ולכן מן הראוי שיבוא מאוחר יותר.⁹

9 הר' יוסף צבי דינר בחידושו רואה בסידור הסוגיה מגמה של עורכיה לדחות את הזהות שיש בין מחלוקת אביי ורב אדא לבין מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון; ראו חידושי הריצ"ד, מועד, ירושלים 1981, עמ' כט ד"ה אמר רב אדא. לדבריו, "מסדרי הש"ס רצו לדחוק דיוקים הנ"ל שדייקו בני הישיבה מהאמוראים הנ"ל, ועל כן העתיקו פלוגתא דרב ושמואל ופירשו פלוגתתם בשיעור להפשיר וכו', ובזה הראו דאמוראים הנ"ל (רב אדא ואביי) אינה אלא בפירושו מיחם שפינהו ולא יותר". אולם נראה שההסבר המוצע בגוף המאמר הוא פשוט יותר ומסתבר מתוך הסוגיה; לדיון נוסף בעריכתה של הסוגיה, ראו בהמשך המאמר, עמ' 156.

”מיחם שפינהו“: בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

ניכנס כעת לפרטי הדיונים. הדיון הראשון (שו' 1-12) עוסק בפירוש המילים 'המיחם שפינהו', שבו נחלקו אביו ורב אדא. ניתן לראות כי הן רב אדא והן אביו מציעים פירוש למשנה, ובתוך דבריהם מקופלת קריאה מחודשת שלה. דבריהם מקבילים במבנה ובתוכן למשנה:

המשנה	רב אדא	אביו
מיחם שפינהו	המיחם שפינה ממנו מים	המיחם שפינהו
לא יתן לתוכו צונין בשביל שיחמו	לא יתן לתוכו מים מועטין כדי שיחמו	ויש בו מים חמין לא יתן לתוכו מים מועטין בשביל שיחמו
אבל נותן הוא לתוכו... כדי להפשירן	אבל נותן לתוכו מים מרובים כדי להפשירן.	אבל נותן לתוכו מים מרובים כדי להפשירן.

השוואה זו מראה כי רב אדא ואביו באו שניהם לפרש את המשנה. שניהם גם מסכימים לגבי נתינת מים לתוך המיחם שההבדל בין 'בשביל שיחמו' (שאסור) לבין 'כדי להפשירן' (שמותר) הוא הבדל כמותי: 'בשביל שיחמו' – היינו 'מים מועטים' ולעומת זאת 'כדי להפשירן' היינו 'מים מרובים'.

המחלוקת ביניהם היא בשאלה הפרשנית, מהו 'המיחם שפינהו'. לדעתו של רב אדא מדובר על פינוי תוכן המיחם, כלומר ריקונו ממים. אביו מתנגד לפרשנות שרב אדא מציע למשנה, שכן היא אינה מזכירה 'מים', ודוחה את פרשנותו (שו' 7). לדעת אביו, הכוונה במילים 'המיחם שפינהו' היא לפינוי המיחם עצמו מן האש שעליה הוא עומד.

הגמרא קושרת את המחלוקת הפרשנית הנ"ל שבין האמוראים למחלוקת הידועה בין ר' יהודה לבין ר' שמעון בשאלת דבר שאין מתכוון.¹⁰ רב אדא מזוהה עם דעתו של ר' שמעון המתיר דבר שאין מתכוון (שו' 5-6) ואביו עם דעת ר' יהודה (שו' 11-12).

הקשר שהגמרא מוצאת בין רב אדא ואביו לבין ר' שמעון ור' יהודה נוגע לדין 'מצרף' הקשור למלאכת 'מכה בפטיש'. רב אדא מזוהה עם ר' שמעון על סמך דיוק – מתוך דבריו על ההיתר לתת מים מרובין למיחם הריק (שעומד על גבי האש) כדי להפשירן ניתן להסיק שאין לחשוש לצירוף, בהתאם לדעתו של ר' שמעון המתיר דבר שאין מתכוון. בצורה דומה מזוהה אביו עם שיטת ר' יהודה – מתוך הבנתו במשנה שמותר לתת מים מרובים דוקא אל תוך מיחם שהורד מעל האש, ניתן להבין שהוא יאסור נתינת מים למיחם הריק מפני חשש צירוף, בהתאם לדעת ר' יהודה האוסר דבר שאינו מתכוון.

10 זוהי מחלוקת יסודית הנוגעת לעניינים רבים בהלכות שבת ומעבר להן, ראו שבת כב ע"א, קג ע"א ועוד. לדיון נרחב בנושא ראו ערך "דבר שאינו מתכוון" באנציקלופדיה התלמודית (כרך ו', ט' תרלא-תרנה).

נעבור כעת לדיון השני בסוגיה (שו' 13-18). שלא כמו בדיון הראשון, שם עמדות הצדדים בעניין צירוף מדוייקות מתוך ההצעות שהם מעלים לגבי פירוש המשנה, כאן המחלוקת נסובה על עניין זה באופן ישיר: לדעת רב המשנה התירה דוקא הפשרה, ואילו לדעת שמואל היא מתירה גם צירוף.

בתחילה, הגמרא מציגה את המחלוקת בין רב ושמואל כך שעצם השאלה היא האם מותר בשבת לצרף כשם שמותר להפשיר מים. ברם, הצגה זו של הדברים נדחית על הסף, והמחלוקת בין רב ושמואל מנוסחת מחדש כך שהשאלה היא לא האם מותר לצרף לכתחילה אלא מהי כמות המים המותרת להפשרה – כשברקע עומד חשש צירוף המיחם. לפי שמואל המשנה מתירה נתינת מים גם בשיעור שיש בו כדי לצרף, כלומר, מסתבר ששמואל סבור כדעתו של ר' שמעון המתיר דבר שאין מתכוון.¹¹ לעומת זאת, רב אוסר נתינת כמות מים כזאת, ככל הנראה משום שהוא נוטה לדעתו של ר' יהודה האוסר דבר שאין מתכוון.¹²

שאלות רבות נשארות בלתי פתורות למעיין בשלב זה: כיצד רב ושמואל פירשו את הביטוי 'המיחם שפינהו' במשנה – כאביי או כרב אדא? מה תוקפו של הזיהוי שמואל=ר' שמעון, רב=ר' יהודה ועד כמה הוא הכרחי? מהי מגמת הסוגיה בהציגה קישור זה בין האמוראים לבין התנאים, בפרט לאור מה שמקובל כי הלכה כרב באיסורי? כפי שנראה, שאלות אלו עמדו במוקד עיונם של הראשונים. כעת נעבור לדון בגישותיהם השונות לסוגייתנו ובדרך שבה הם מצאו לנכון למלא את הפערים שבין חלקי הסוגיה.

ג. פרשנויות הראשונים לסוגיה

שיטת רש"י

רש"י, בפירושו לסוגיה, קושר בין שיטת רב אדא בדיון הראשון לבין שיטת רב בדיון השני:

'אלא שיעור להפשיר' – ולא לצרף, כגון שלא מלאהו כולו. ורב משמע ליה פינהו כרב אדא, שפינה ממנו חמין.

רש"י מסביר כי ההבדל בין שיעור 'להפשיר' לבין שיעור 'לצרף' הוא במידה בה האדם מילא את המיחם – אם מילא את כולו או רק את חלקו. צירוף ייתכן לדעת רש"י רק אם

11 אכן, בהמשך סוגייתנו הגמרא מזהה בין דברי שמואל לבין שיטת ר' שמעון בדבר שאין מתכוון.

12 אלא אם כן נאמר שהמחלוקת בין רב ושמואל היא מחלוקת מציאותית – האם בנתינת כמות מים כזאת יש מצב של 'פסיק רישיה' שיצרף (מצב שבו אף לר' שמעון הדבר יהיה אסור, ראו שבת קג ע"א).

”מיחם שפינהו“: בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

מילא את כל המיחם; לפי רב הדבר אסור, והמשנה לא התירה אלא כמות שיש בה כדי להפשיר ולא כדי לצרף.

רש”י מוסיף כי ”רב משמע ליה ‘פינהו’ כרב אדא, שפינה ממנו חמין“, ובכך, כאמור, הוא עונה על שאלת הזיקה בין שתי המחלוקות.¹³

שיטת הרי”ף

לעומת רש”י, הרי”ף כלל אינו מזכיר את שיטת רב אדא בפירוש המשנה, ומביא מתוך הסוגיה רק את שיטת אב”י (שו’ 8-12), ואת המחלוקת בין רב לשמואל שבאה אחריה (שו’ 13-17). וזו לשונו (שבת יט ע”ב בדפי הרי”ף):

גמ’. מאי קאמר? אמר אב”י: הכי קאמר – המיחם שפינה ממנו ויש בו מים חמין לא יתן לתוכו מים מועטין כדי שיחמו, אבל נותן הוא לתוכו מים רבים כדי שיפשירו; ומיחם שפינה מים ממנו לא יתן לתוכו מים כל עיקר מפני שהוא מצרף, ור’ יהודה היא דאמר דבר שאין מתכוין אסור. אמר רב לא שנו אלא שיעור לצרף אבל שיעור להפשיר מותר ושמואל אמר אפילו שיעור לצרף נמי מותר, כר’ שמעון דאמר דבר שאין מתכוין מותר.

ביתר דבריו מביא הרי”ף את המשך הסוגיה, העוסקת בדעת שמואל בעניין דבר שאין מתכוין.

ד. ביקורת הרז”ה על הרי”ף

הדרך שבה בחר הרי”ף להציג את הסוגיה, זכתה לביקורת מצידו של הרז”ה ב”ספר המאור“. זוהי לשונו של הרז”ה (המאור הקטן, רי”ף שבת יט ע”ב ד”ה ‘המיחם שפינהו’):¹⁴

‘המיחם שפינהו’ – שבקיה לפי’ דרב אדא בר מתנה למתני’ ונקט ליה פירושא דאב”י, ואע”ג דאזיל אב”י לטעמיה דר’ יהודה דאמר דבר שאין מתכוין אסור, ולא

13 נראה שקישור זה בין דעת רב לבין פרשנותו של ר’ אדא למשנה נעשה מתוך דיוק בסוגיה או מתוך הכרת המציאות. רש”י מניח שבנתינת המים למיחם שבו כבר יש מים כלל לא ייתכן צירוף, ומכאן שרב, החושש בכל זאת לצירוף, הבין שהמשנה עוסקת במצב שבו אין מים במיחם, דהיינו כרב אדא. וראו בתוספות (שבת מא ע”ב, ד”ה לא שנו אלא להפשיר) שהבינו כי מדובר בהסבר מציאותי: ”אבל כשפינהו והמים בתוכו א”א להיות צירוף“, ועל כך הם אומרים: ”ודוחק“.

14 ההוספות בסוגריים מרובעות, כאן ובהמשך, הן שלי.

קיי"ל כוותיה. ואדרבה, פירושא דרב אדא הוה ליה למינקט אליבא דהלכתא כר"ש.

ופלוגתייהו דרב ושמואל 'בלהפשיר ולצרף' – בפירוש דרב אדא שייכא, ולא בפירושה דאביי! וכמו שמפורש בפירושי ה"ר שלמה [רש"י], הלכך כרב אדא נקטינן, אע"ג דקשיא עליה 'שפינהו', כי ההיא דאמר (הרי"ף) [ר"פ = רב פפא, כצ"ל] בפרק החולץ [יבמות לט ע"א]: דיקא מתני' כותיה דאביי, דאע"ג דקשיא מתה'.

בתוך דברי הרז"ה ניתן למצוא שלוש טענות כלפי הרי"ף:

1. הרי"ף מביא את דעת אביי ההולך בשיטת ר' יהודה, ולא את דעת רב אדא התואמת

את שיטת ר' שמעון; זאת למרות שההלכה בדבר שאין מתכוון היא כר' שמעון!¹⁵

2. המחלוקת בין רב ושמואל שמצטט הרי"ף נוגעת לשיטת רב אדא בלבד (כפירוש רש"י, שרז"ה מזכירו בדבריו), ואינה מתאימה לאופן בו מפרש אביי את המשנה. לכן, גם אם פוסק הרי"ף כאביי הרי שגגה בהביאו את מחלוקת רב ושמואל, שכן זו כלל אינה נוגעת לשיטת אביי.

ביקורת זו של הרז"ה מתחדדת, אם מביאים בחשבון את העובדה שהרי"ף עצמו הוסיף על דברי שמואל בסוגיה את דברי ההסבר שלו: "ושמואל... כר' שמעון, דאמר דבר שאין מתכוין מותר"; זאת כאשר אביי – שכמותו, כאמור, הרי"ף מסביר את המשנה, מזוהה על ידי הגמרא דווקא עם שיטת ר' יהודה. שיטת הרי"ף נראית אם כן לא אחידה.

3. להגנת הרי"ף אפשר היה לומר, שהוא מביא את הסברו של אביי למשנה משום שהסברו של רב אדא נדחה (שו' 7). רז"ה דוחה תשובה אפשרית זאת, באומרו שדחיית ההסבר אין פירושה בהכרח דחיית השיטה מהלכה. כתמיכה לכך הוא מביא את דברי הגמרא ביבמות, שם נפסקה ההלכה כשיטת חכם מסוים למרות הקושי ליישבה עם לשון המשנה.

מדבריו של הרז"ה נראה שהנחת היסוד שלו, עליה מבוססים דבריו כנגד הרי"ף, היא שחיבורו של הרי"ף הוא ספר הלכה וככזה יש לשיטה המצוטטת בו משמעות הלכתית מחייבת; לפיכך, על הרי"ף היה להימנע מלהביא את פירושו של אביי שאיננו מתאים לשורת ההלכה כר' שמעון.

ה. הרמב"ן: ניתוח הסוגיה ואפשרות לריבודה

הרמב"ן, בספר "מלחמות ה'" על אתר, מגיב לביקורתו של הרז"ה. דברי הרמב"ן ערוכים כנגד טיעונו של הרז"ה, אך בסדר הפוך:

15 הרי"ף עצמו פוסק במפורש כר' שמעון בגרירה, ראו הערה 21 להלן.

”מיחם שפינהו“: בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

אמר הכותב: עד שקר הוא זה שהביא. שבכל מקום שאמרו בגמ' מתקיף לה ולא איפריקא ולא איסתייע – דחויא הוא! עד שנראה לבעלי הגמ' מפורש שיתרצו האתקפתא או שיאמרו שאין לחוש עליה.¹⁶

הרמב”ן דוחה את הטיעון האחרון של הרז”ה: ההוכחה שהוא מביא מיבמות אינה קבילה (עד שקר), משום שאצלנו מדובר בדברי רב אדא שהסוגיה דחתה באופן אקטיבי (על ידי 'אתקפתא' שלא הובאה לה תשובה), ולא ייתכן עוד לסבור כמותו. כלומר, לדעת הרמב”ן אין פרשן הגמרא רשאי להיתלות בהסבר שנדחה במפורש בגמרא, גם בעטיו של אילרין כזה או אחר.

בשלב זה עובר רמב”ן לדון בנקודה השנייה שהעלה הרז”ה, ומראה כיצד יש להבין את המחלוקת בין רב ושמואל שלא על פי רב אדא, אלא על פי אביי:

אבל באמת, דפלוגתא דרב ושמואל בדאביי שייכי. דאילו במיחם שפינה ממנו מים – שיעור להפשיר זהו שיעור לצרף, ולא דחינן 'בשלא הגיע לצירוף'.¹⁷ אלא כדאביי איירי.

דלרב, הכי קתני: המיחם שפינהו ויש בו מים חמין לא יתן לתוכו מים מועטים כדי שיחמו אבל נותן לתוכו מים מרובין שיעור כדי להפשירן. אבל לא יתן לתוכו מים מרובין כ”כ עד שיצטננו החמין לגמרי ויצרף, ור' יהודה היא שלא תאמר כל שהוא מרובין יותר מותר ומתני' דהפשירן איצריכא ליה, אלא מרובין להפשירן מותר, מרובין לצנן אסור מפני שמצרף.

לשמואל, אפילו מים מרובין כדי שיצטננו ויצרף נמי שרי, והא דקתני כדי להפשירן קמ”ל שמותר להפשיר.

הרמב”ן מציג הבדל טכני בין כלי ריק העומד על האש לכלי מלא מים שהוסר מהאש. בכלי ריק העומד על האש 'שיעור להפשיר זהו שיעור לצרף', כלומר כל כמות של מים שתיתן בו גורמת בהכרח לצירוף, ואין כל הבדל בין שיעור 'להפשירן' ו'כדי לצרף' לעניין זה. רק אם הכלי הוסר מהאש עם המים שבו, אז מתקיים ההבדל שבין שיעור להפשיר (כמות שאינה מצננת לגמרי את המים שבתוך המיחם), ובין שיעור לצרף (כמות המצננת לגמרי את כל המים). לפיכך, לדברי הרמב”ן, אי אפשר להעמיד את המחלוקת בין רב ושמואל לשיטת רב אדא, שכן אם המיחם ריק הרי שאין כל הבדל בין שני

16 והוא ממשיך: "אפילו נאמר שפלוגתת רב ושמואל בפי' דרב אדא שייכא, כבר דחאה אביי ואתקיף עליה, ולא תירצו בגמ' אתקפתייה. והרי מצינו במיעוט מקומות: 'תיובתא והלכתא', הנאמר כן בכל תיובתא סתם שהוזכר בתלמוד? ! ומנהג הגמ' בזה ידוע הוא".

17 מתוך העובדה שהגמרא לא דחתה את הקושיה 'והלא מצרף' (שו' 5) בתירוץ מעין 'בשלא הגיע לידי צירוף' – משמע שלדעתה אין כלל אפשרות כזו, היינו שבמיחם ריק העומד על האש כל כמות יהיה בה כדי צירוף (דיוק זה אינו הכרחי, וראו רשב"א על אתר, ד"ה אבל רש"י ז"ל נראה).

השיעורים ודברי רב יוותרו חסרי פשר. אולם לפי אב"י, יש לשיעורים השונים משמעות לגבי המיחם המלא שהוסר מהאש, ומחלוקת רב ושמואל יכולה להתקיים. בזאת נחלקו רב ושמואל, אליבא דהרמב"ן: רב התיר לתת כמות כזאת שאינה מצננת לגמרי את המים שבמיחם, ואילו שמואל התיר אפילו כמות שיש בה כדי לצנן. הרמב"ן מוסיף שהמקור לשיטתו של רב הוא דיוק מלשון המשנה: 'כדי להפשיר' התירה המשנה – ולא יותר (דהיינו, לא כדי לצרף). ואילו שמואל (אף שגם הוא מפרש את המשנה כאב"י, במיחם שפינה אותו עם המים שבו ושייכים בו שיעורים שונים) מתיר גם נתינת מים בשיעור כדי לצרף, לפי שהוא מבין את 'כדי להפשיר' כהיתר לעצם ההפשרה – לומר שאין בזה משום בישול ולא שלא יתן יותר מכך.

בשלב זה, מוסיף הרמב"ן הערה פילולוגית בנוגע לסוגיית הגמרא:

ומי שאין עיניו טרוטות יראה בגמרא שזה שאמר אב"י: 'ומיחם שפינה ממנו מים לא יתן לתוכו מים כל עיקר מפני שמצרף ור' יהודה היא' – הכל תוספת ואינו בכל לשון משנתנו.

המשפט המצוטט על ידי הרמב"ן מתוך הסוגיה, שפורט את דברי אב"י וקושר בינו ובין שיטת ר' יהודה, איננו – על פי הרמב"ן – חלק מפירושו של אב"י למשנה. מכאן שיש להבחין בשני חלקים בתוך דברי אב"י: פירושו למשנה, והביאור לדבריו הקושר בינו לר' יהודה. הבחנה זו משרתת את טענתו המרכזית של רמב"ן – לפיה יוצא שאין הכרח לזהות את המשנה עם ר' יהודה גם אם נפרש אותה כאב"י, וממילא אין סתירה בין פירוש המשנה אליבא דאב"י ובין שיטת ר' שמעון שנקבעה להלכה.

כך, למעשה, לפי הבנת הרמב"ן, חשב שמואל. שמואל הבין את המשנה כאב"י, אלא שהוא לא ראה צורך להוסיף ולדייק את התוספת שבדבריו 'ומיחם שפינה ממנו מים... ור' יהודה היא'. בלשונו של הרמב"ן:

מיהו, שמואל, אע"ג דמוקי לה במיחם שפינהו כאב"י, לא דייקנן מיניה 'הא פינה ממנו מים אסור', אלא מתני' כולה רישא וסיפא בצונן לתוך חמין מיירי, ולא נחית תנא הכא לפלוגתא דצירוף. כך נראה לי, והוא הנכון בשמועה.¹⁸

נציין בשלב זה, שלמרות קביעתו כי זהו 'הנכון בשמועה', עתיד רמב"ן להביא עוד פירוש נוסף לסוגיה. מכל מקום, נראה שיש מקום להרחיב את טענתו הפילולוגית של הרמב"ן מעבר למה שכתב הוא עצמו, ולומר שהחלק השני בדברי אב"י (בעניין מיחם שפינה

18 וכאן מביא רמב"ן סיעתא מפירוש הר"ח, שכתב: "ורב אדא בר מתנה כר' שמעון, ודאב"י נמי בבא דרישא קאי כשמואל" – הרי לך במפורש ששמואל (הסבור כר' שמעון בדבר שאין מתכוון) יכול לקבל את פירושו של אב"י לרישא של המשנה, אף שהגמרא קושרת את דברי אב"י עצמו לשיטת ר' יהודה.

”מיחם שפינהו“: בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

ממנו מים) כלל איננו מדבריו המקוריים, אלא הוא תוספת של הסתמא דגמרא. אביי בא לפרש את המשנה ולא עסק כלל בשאלת הצירוף, כשם שהמשנה לא נדרשה לשאלה זו. וכמו שהזיהוי של רב אדא עם ר' שמעון מוכיח מתוכו שהוא דברי הסתמא, כך גם הזיהוי של אביי עם ר' יהודה הוא דברי הסתמא, ולא אביי אמרו.¹⁹ אם כך, הסוגיה מכילה רובד מדור המאוחר גם לאביי וגם לרב אדא.

עתה אפשר לנסות ולהציע שחזור למבנה המקורי של הסוגיה ולתהליך העריכה שהיא עברה. ניתן לשער, כי בצורתה היסודית הייתה הסוגיה לפי סדר הדורות: ראשונה מחלוקת רב ושמואל, ואחריה מחלוקת רב אדא ואביי. שתי המחלוקות נגעו אך ורק להבנת המשנה – מה התירה המשנה באמרה 'כדי להפשירן', ומה פירוש 'מיחם שפינהו'. בשלב השני נכנסה לתמונה שאלת הצירוף, ומאליו עלה הדיון בעניין דבר שאין מתכוון. דבר זה משפיע על שתי המחלוקות – על מחלוקת רב ושמואל (בכך שהגמרא נאלצת לתקן את נוסח דבריהם ולהוסיף את המילה 'שיעור'), ועל מחלוקת רב אדא ואביי (בכך שהיא מוסיפה פסקאות להבהרת היחס בינם לשאלת דבר שאין מתכוון). רק בשלב העריכה הסופית הפכו העורכים את סדר הדוברים בסוגיה, והקדימו את האמוראים המאוחרים (רב אדא ואביי) לראשיתה. כפי שכבר הסברנו לעיל, נראה שהסיבה לכך פשוטה: מחלוקת רב אדא ואביי עוסקת ברישא של המשנה, ואילו מחלוקת רב ושמואל עוסקת בסיפא שלה.²⁰

כאמור, בהמשך דבריו הרמב"ן מציע פירוש אפשרי נוסף לסוגיה. אם הצעתו הראשונה, שבה דנו לעיל, גורמת למעייין לקרוא את הסוגיה כערוכה בשלבים שונים, הרי שבהצעה זו הרמב"ן בוחן את הסוגיה כמקשה אחת וטוען שהשיוך בין אביי לר' יהודה הוא מגוף דבריו של אביי שנאמרו בצורה פולמוסית:

ואפשר לומר, דאביי נמי לאו בדווקא אמרה, דמתני' ודאי שיטה נקט כדפרישית, אלא כלפי שאמר רב אדא ר' שמעון היא' אמר איהו [אביי] ר' יהודה היא', כלומר אפילו כר' יהודה נמי מצינן לאוקומה, ומוסיף בה דברים כדי שיהא כל הדין מפורש במשנתנו.

מדבריו יוצא, שאביי לא סבר שחובה לפרש את המשנה כר' יהודה, אלא שאין חובה לפרשה כר' שמעון; וכדי להדגיש זאת הוא מפליג ואומר שהמשנה כר' יהודה. כאמור,

19 אם נאמר כך, תיפתר גם שאלה שנבוכו בה הראשונים, והיא – כיצד אביי סבר כר' יהודה, והלא מסתמא הוא פסק כרבה רבו שהלכה כר' שמעון בדבר שאין מתכוון (ראו תוספות שבת כב ע"א ד"ה מיחם, ובחידושי הר"ן על הרי"ף).

20 וראו גם הסברו של הריצ"ד (לעיל, הע' 9), ולדעתי אין בזה צורך. הקדמת המחלוקת העוסקת ברישא לזו העוסקת בסיפא איננה רק עניין של סדר, אלא גם של מהות: קשה לעסוק במשנה לפני שמבררים אל-נכון מהי הסיטואציה המדוייקת שבה היא דנה.

לפי פירושו זה התוספת נאמרת בנימת פולמוס, ותפקידה הוא להוציא מדעתו של רב אדא האומר שהמשנה מתפרשת אך ורק לפי ר' שמעון. בהערתו שלפני כן, הצביע הרמב"ן על כך שבדברי אביו כלולה אמירה שאינה חלק הכרחי מהאופן בו הוא מפרש את המשנה, ועל כך שאין הכרח לקבל אותה הגם שמפרשים את המשנה כמותו; ואילו בהצעה זו הוא מסביר מדוע נזקק אביו להוסיף תוספת זו, ושאינה בהכרח דעתו. אולם את הצעתו זו מסייג הרמב"ן, ואומר: "ואין צורך לזה, [מפני] שהטעם [הראשון] שכתבנו נכון וברור ועלה כהוגן".

ו. הרי"ף והסוגיה על פי הרמב"ן

עד כה ראינו כיצד רמב"ן קורא את הסוגיה. אך כיצד, לדעת הרמב"ן, הבינה הרי"ף? על כך הוא משיב:

אבל דברי רבינו ז"ל [הרי"ף] מטיין לטעם אחר לומר: דכ"ע מתני' ר"י היא כדאביי באוקמתיה ודיוקיה. ושמואל אפילו לצרף מותר קאמר כר' שמעון, ולא פליג אלא אשנויא דרב. וכזה בזו המסכתא בפרק כל כתבי הקדש וכן בתלמוד רבי, גם זה נכון.

לפי הרי"ף, אליבא דהרמב"ן, משנתנו אכן מתפרשת כאביו וכשיטת ר' יהודה; שמואל אמנם חלק על דיוקו של רב, אך גם הוא מסביר את המשנה כאביו (אף שלא פוסק הלכה כמשנה זו, שכן הוא סבור כר' שמעון).

אם כך, יש לשאול: אם סבר הרי"ף שהמשנה היא כשיטת ר' יהודה, האם גם פסק הלכה כמותה משנה, ובניגוד למקובל שהלכה כר' שמעון? הרמב"ן אינו מדבר על כך מפורשות כאן אלא בפרק 'כל כתבי הקדש' (מלחמות ה', שבת מו ע"א בדפי הרי"ף), שם הוא אומר כי דעתו של הרי"ף כלל אינה ברורה בנושא זה. וזו לשונו:

ואמת הדבר שהוא בורח מלפסוק הלכה כמותו [כר' שמעון] בפירושו, ולא ידענו למה! אבל לא ראינו אותו נמנע מלכתוב כל ההלכות האמורות בגמ' לדברי ר"ש... ועליו [על ר"ח] סמך רבינו הגדול ז"ל [הרי"ף] שלא פרסם במקום אחר שהלכה כמותו [כר"ש] אלא ברמז לחכמים.

לדברי הרמב"ן, דעת הרי"ף אמנם לוטה בערפל, אך החכמים מסוגלים להבין מתוך רמזיו שהוא פוסק כר' שמעון.²¹ מדוע אם כן רואה עצמו הרי"ף רשאי להביא בספרו את דעת

21 צריך עיון בכוונתו של הרמב"ן, שכן מדבריו של הרי"ף במספר מקומות עולה בבירור שהוא פוסק כדעת ר"ש. כך בנוגע לגרירה (שבת ט ע"ב בדפי הרי"ף), כך לגבי ריבוץ הבית (שם לו ע"א), דין כיבוד הבית (שם מח ע"א) והליכה על גבי עשבים בשבת (עירובין לג ע"ב). ושם כוונת הרמב"ן

”מיחם שפינהו“: בין פסק לפרשנות בתלמוד ובדברי הראשונים

אביי, שלפי פשט התלמוד מזוהה עם ר' יהודה, למרות שלהלכה הוא עצמו סבור כר' שמעון? נראה שלו נדרש הרמב"ן להשיב על שאלה זו, היה אומר שמאחר ואין הכרח לזהות את אביי עם ר' יהודה (כפי שנתבאר), ממילא הרי"ף יכול לבחור את ההסבר שלדעתו הוא המתאים ביותר למשנה, ולנתקו מתוך ההקשר שבו הוא מובא בסוגיה. כלומר, אליבא דהרמב"ן הפוסק רשאי להתעלם מן הפרשנות המוצעת בסוגיה לדעה מסוימת, ולנקוט את אותה הדעה עם פרשנות אחרת, המתאימה להלכה על פי דעתו.

על סמך האמור, נראה כי הדרך שבה תופש רמב"ן את מפעלו של הרי"ף, שונה מאוד מדרכו של הרז"ה. בעוד שהרז"ה מצפה מספר הלכות הרי"ף שכל מובאה וציטוט בו יהיו תואמים להלכה, הרמב"ן רואה כלגיטימיים גם את המקרים שבהם הרי"ף חורג ומביא דעות שאינן שנויות להלכה. ובכל זאת, גם לדעת הרמב"ן ישנן דרישות שלא התמלאו, וגם הוא מותח ביקורת על הרי"ף. הוא מאוכזב מכך שהרי"ף לא הביע את דעתו בצורה חד משמעית במחלוקת ר' יהודה ור' שמעון, כלומר, הוא היה מצפה לכך שהרי"ף ינסח את פסיקותיו בצורה חדה, ואילו הרי"ף בחר לערפל אותן.

על אף הערפול, סבור הרמב"ן, יכול הלומד הבקי להבין מה הייתה דעתו של הרי"ף מתוך רמיזות דקות הפזורות בפסיקותיו.²² אך מדוע הרי"ף עצמו לא חשש שהקורא הלא-בקי יפרש את דבריו לא נכונה? מדוע לא אמר את פסקיו בהחלטיות, כדי שידעו הכל מה ההלכה? ייתכן שיש לקשור זאת לדרך בה הבין הרי"ף את תפקיד ספרו – להציג את ההלכה לאור מקורותיה הראשונים, ולפיקח הספר משקף את הדיון התלמודי על פי מסקנותיו. בסוגיה זו, מאחר ומסקנת התלמוד היא שיש לפרש את המשנה כדעת אביי, הוא נאלץ ללכת בעקבות פירוש זה; מן הצד השני, הוא מחוייב לפסיקת ההלכה כשמואל וכו' שמעון. על אף שנוצר ניגוד בין הדברים (שהרי הסברו של אביי למשנה מתפרש בסוגיה כתואם את שיטת ר' יהודה) – הרי"ף כבול לעקרונות ספרו. כפי שראינו, לדעת הרמב"ן הדרך לפתרון הניגוד היא ניתוק דעתו של אביי מן הפרשנות שניתנת לה בגמרא והפיכתה לנייטרלית במחלוקת – אם באמצעות הטענה שלפיה הזיהוי עם שיטת ר' יהודה אינו מגוף דבריו של אביי ואם באמצעות הפיכתו לבלתי מחייב.

לעומת זאת, נראה שהרז"ה יסבור שאין הפוסק רשאי להתעלם מהפרשנות שהסוגיה מציעה, ולכן במקרה שלנו יש לבחור בדעת ר' אדא בהסברו למשנה למרות שפשוטה (על פי הסוגיה) מתאים יותר לדעת אביי.

היא לומר, שאף שהרי"ף מצטט מספר פעמים סוגיות בהן נאמר כי ההלכה היא כר"ש, הוא לא אמר בשום מקום בלשונו הוא שכן ההלכה.

22 סגנון כתיבה זה לא היה זר גם לרמב"ן עצמו. כך, הוא כתב בפתח פירושו לתורה כי אין הוא מתכוון לחשוף את כל הסודות, אך המבינים והבקיאים ימצאו בדבריו רמזים שעל ידם יוכלו לגלות מה הייתה דעתו בנושאים אלה. אולם רב המרחק בין 'סתרי תורה' שנועדו לחכמים, ובין דברי הלכה הנחוצים לכל!

ז. סיכום

במאמר זה בחנו סוגיה המורכבת משני חלקים עצמאיים שאין ביניהם התאמה מלאה. השאלה העיקרית שהעמדנו לפנינו הייתה – כיצד טיפלו הראשונים בפער זה שבין שני חלקי הסוגיה ולאור זה כיצד הם הסיקו ממנה מסקנות הלכתיות.

כפי שראינו, הרי"ף הביא בספרו את העולה מכל אחד מחלקי הסוגיה בלי לקשר ביניהם ובלי להתייחס לעובדה כי בהקשרן המקורי האמירות שהובאו על ידו מובילות למסקנות הלכתיות סותרות. על עניין זה הרי"ף הותקף בידי הרז"ה; ביקורתו של הרז"ה יצאה מתוך נקודת הנחה כי יש לראות את הסוגיה באופן אחדותי, ולהתעלם מאותם חלקים שאינם מתאימים לשורת ההלכה הסופית.

התמקדנו בדרך שבה הרמב"ן דוחה ביקורת זו ומסביר את התפיסה שהנחתה, לדעתו, את הרי"ף. הרמב"ן מצביע על פער שמתקיים בין אמירות פרשניות לבין אמירות הלכתיות בתוך הסוגיה עצמה, ומראה כיצד ניתן 'לבודד' את הסברו של אביי למשנה מתוך הקונטקסט ההלכתי שבו דבריו נמצאים בסוגיה. בעקבות זאת ניסינו אף להתחקות בכלים פילולוגיים על דרך עריכתה של הסוגיה ולהראות כיצד היא הגיעה לצורה שבה היא נמצאת לפנינו.

שיטתו זו של הרמב"ן, יש בה כדי ללמדנו על היחס הראוי לדעתו בין הצורך של הפוסק להגיע למסקנה הלכתית ברורה, לבין הגמישות והרגישות הפרשנית שעליו לגלות בניתוח הסוגיות ובהתמודדות עם המגמות השונות שנמצאות בתוכן.